

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

**Le-toldot ha-ḳaṭegoryah shel isure "‘ovadin de-ḥol"
be-Shabat ve-yo[m] ṭ[ov] ve-yiḥusah la-ḳaṭegoryah shel
isure ha-"shevut"**

Ḳosman, Admi’el
לאימדא, נמסוק

Ramat-Gan, February, 1993

תיאנתה תורפסב ("ב"עשדכ" =) "לוחב השועש ךרדכ" יטפשמ :א קרפ

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-8401

פרק א': משפטי "כדרך שעושה בחול" (= "כדשע"ב") בספרות התנאית

פתיחה לדין הפרשני

הכינוי "משפטי 'כדרך שעושה בחול'" ימשש אותנו במחקר זה כציון למשפטים בספרות התלמודית הכוללים את הצירוף "כדרך שעושה בחול".¹ משפטים אלו אינם מצויים במדרשי ההלכה ובמשנה.² אך תשעה מופעים של משפטים אלו ישנם בתוספתא (שבת, ביצה ומו"ק), ובכמה ברייתות בבבלי.³ הדין הפרשני במשמעותם של משפטי "כדשע"ב" אלו אי אפשר לו שיהיה מנותק ממשמעותם של המשפטים הקרובים לו בספרות התנאית, המכילים גם הם פסוקיות "כדרך ש".⁴

תפקיד "כדרך ש" במשפט הינו למלא פונקציה של השוואה בין תיאורים שונים. לעיתים מתקשה הדובר להסביר (מחמת אריכות התיאור הנצרך וכד') את כוונתו, והוא משתמש אז בתיאור הרומז: "כדרך ש...". דוגמאות לכך: "ראה חמורו של גוי חייב ליטפל בו כדרך שמיטפל בשל ישראל" (תוספתא, ב"מ ב', כ"ז); "...שביקש לבדקן כדרך שבדקין את הסוטות" וכו' (שם, ע"ז, ג', י"ט); "...ויצק עליה שמן כדרך שיצק על הגריסין" (שם, מנחות, ח', ה'); "...מונין בו כדרך שמונין במת" (משנה, אהלות, י"ב, ד') ועוד.

וכן בצירוף השלילה: "...לא תלבש אשה כדרך שהאיש לובש ותלך לבין האנשים" (ספרי דברים, רכ"ו, פינקלשטיין עמ' 258); "זמן עצי הכהנים בתשעה...לא היו מתעסקין בהן כדרך שמתעסקין בביכורים" (שם, ביכורים, ב', ט'). וכן: "יפה כח קדש מכח תרומה, שהקדש מציל על כולו (= גם יותר מג' סעודות מציל מן הדליקה), תרומה אין מצלת אלא כדרך שמציל מחליו [= חולין שלו, שם, שבת, י"ג, (י"ד), ו']". לעיתים בא "כדרך ש" במשפט באופן היוצר בעיה פרשנית.

נעיין במשפט כזה כפי שהוא מופיע בתוספתא עדויות א', ח' (צוק' עמ' 455):

"שלשה דברים אמרו לפני ר' ישמעאל ולא אמר להן איסור והיתר ופירשן יהושע בן מתאי, המיפיס מורסה בשבת אם לקולפה או לעשות לה פה כדרך שהרופאים עושין חייב, אם להוציא ממנה לחה פטור" וכו'.

ניתוח המשפט האחרון מעלה שאלה: האם יש לקרוא משפט זה כמכיל שני תאורי אופן שוים ומקבילים? דהיינו, הפסוקית "כדרך שהרופאים עושין" תפקידה במשפט לשמש כתאור אופן נוסף על

1 או: "כדרך שהוא עושה בחול", וכן וריאציות קרובות שיפורטו להלן.

2 נעזרנו בקונקורדנציות השונות (קוסובסקי) ובפרוייקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן.

3 ולכך נקדיש דיון בהמשך.

4 מ"צ סגל מכנה פסוקיות אלו ודומות להן - כמו ש, כשם ש, כענין ש - פסוקיות דימוי או הערכה (דקדוק לשון המשנה, ת"א,

תרצ"ו, עמ' 213, וראה גם שם עמ' 171).

התאורים הקודמים "לקולפה" או "לעשות לה פה". על פי הצעה זאת, תיאורי האופן הללו יחשבו כמקבילים זה לזה, כך שניתן יהיה גם לוותר על אחד מהם בלא לפגוע בהוראת המשפט, ולומר: "המפיס מורסה בשבת כדרך שהרופאים עושין חייב" - כשהכוונה הינה לומר כי המפיס מורסה לקולפה או לעשות לה פה חייב, או לחילופין: "המפיס מורסה בשבת אם לקולפה או לעשות לה פה חייב" - כשהכוונה לאופן עשיה כזה שהרופאים עושים לצורך טיפול במורסה (= "כדרך שהרופאים עושין").⁵

הבנה כזאת היתה מחייבת אותנו לומר כי אותו "קילוף" (או "עשיית פה") עליו דנים כאן, דרכו להעשות אך ורק "כדרך שהרופאים עושין".

אך שמא יש לקרוא משפט זה כמכיל תיאור אופן אחד בלבד. ועל פי זה, אותו "קילוף" (וכן בענין "עשיית פה") הינו פעולה שניתן לעשותה בכמה דרכים שונות, והתוספתא באה להדגיש כי "קילוף" זה נאסר אך ורק "כדרך שהרופאים עושין", והותר בדרכים אחרות.

כספק שהעלינו לגבי פרשנותו הנכונה של משפט זה שבתוספתא עדויות, יש לנו להסתפק גם בעניינים של משפטי "כדשע"ב". נדגים ספק זה בהלכה מן התוספתא שבת, י"ד, (ט"ו), ד':

"אין מפנין את האוצר כתחילה בשבת, אבל עושה בו שביל כדי שיהא נכנס ויוצא. חצר גדולה שירדו בה גשמים והיה בה בית האבל או בית המשתה מביא תבן בקופה⁶ ומרדיד⁷, ובלבד שלא⁸ ירדה בידו ובקופה כדרך שעושה בחול".

גם כאן ניתן לשאול: האם הפסוקית "כדשע"ב" הינה תיאור אופן שוה ומקביל לתיאור האופן הראשון "ירדה בידו ובקופה", ושעל כן יהיה עלינו להסיק מכאן כי רדיה בידו ובקופה היא היא רדיה "כדרך שעושה בחול" שנאסרה.

או שמא הכוונה לתיאור אופן אחד: "ירדה בידו ובקופה כדרך שעושה בחול", ובאה התוספתא לפי זה להדגיש כי רק רדיה בידו ובקופה כדשע"ב נאסרה, אך הותרה שלא כדרך העושים בחול.⁹ הבדל זה בין שני סוגי הקריאה של פסוקית "כדשע"ב" שהצענו נראה לכאורה פעוט, אך הינו בעל חשיבות הלכתית גדולה, שכן אופן הקריאה האחרון מתיר לנו לעשות פעולה זאת (רדיה ביד ובקופה) בשינוי, בעוד שאופן הקריאה הראשון אינו אומר זאת.

5 וכגון זה אנו מוצאים שם בנזירות ו', א': "...ומגלח ראשו וזקנו וגבות עיניו כדרך שהמצורעין מגלחין".

6 בכ"ע: "בידו".

7 כלומר, שוטח. תרגום "וירקעו" - "ורדידו". וראה ערוך השלם ח"ז, עמ' 254, וח"ט עמ' 381.

8 בכ"ע: במקום "ובלבד שלא" - "אבל לא".

9 ומצינו גם בספרות התנאית מקורות רבים שאוסרים מחד פעולות מסוימות, אך מתירות, מאידך, במפורש, לעשותן בשינוי. (וראה ר"ד גילת, משנתו של רבי אליעזר בן הורקנוס, עמ' 113 הע' 41, אך עיסוקו שם רק בפטור מחיוב חטאת בשל העשייה בשינוי, ואנו עוסקים כאן בהיתרים לכתחילה של עשיית פעולות בשינוי). ונציין כאן לכמה דוגמאות שיהיה בהן כדי להראות זאת:

במשנה שבת י"ט, ב': "...ונוהגין עליו אספלגית וכמו, לא שחק ערב שבת לועס בשינוי ונותן, אם לא טרף יין ושמן מערב שבת נותן זה לעצמו וזה לעצמו וכו', אם לא התקן מערב שבת כורך על אצבעו ומביא אפילו מחצר אחרת" וכו'. שם, שם, י"ט, ג': "...מרחיצין את הקטן ומזלפין עליו ביד אבל לא בכלי" וכו'. שם, שם, כ', ה': "הקש שעל גבי המטה לא ינענעו בידו אבל מנענעו בגופו". וכן: שם, שם, כ', ג'; שם, שם, כ"א, ב'; שם, שם, כ"ג, א'; תוספתא, שם, י"ב, (י"ג), י"ד; שם, שם, י"ג, (י"ד), ח'; שם, שם, י"ד, (ט"ו), ד'; שם, שם, י"א; שם, שם, ט"ז; שם, שם, ט"ז; שם, שם, ט"ז, (י"ז), ט"ז, ועוד.

ברם, בניגוד לפסוקית "כדרך שהרופאים עושין" שלגבי אופן קריאתה הנכון הצבנו כאן ספק אחד, מתלולו בספרות הרבנית לרעותה "כדרך שעושה בחול" עוד ספק, המערים קושי נוסף על הקושי הפרשני הראשון שהעלינו.

נדגים את דברינו מתוך הערה מאוחרת מאוד בספרות ההלכה.

ר"ד הלוי בפירושו "טורי זהב" (= ט"ז) לשו"ע, או"ח, סימן שי"ג, ס"ק י', מוסיף על דברי השו"ע, הנוגעים להלכה המובאת בתוספתא זאת, האוסרת זריה (= רדיה) בידו (= כדרכו), וכותב: "נראה דע"י עכו"ם מותר, כיון דגם בישראל אין בו איסור רק משום עובדא דחול" וכו'.¹⁰

כדי להתחקות אחר מקורותיה של קביעה זאת של הט"ז, כי לפנינו איסור השייך לקטגורית איסורים מיוחדת הקרויה "עובדא (או: עובדין) דחול" נעיין במקבילה של התוספתא דילן, הברייתא בבבלי עירובין ק"ד, א':

"דרש רבא¹¹ חצר גדולה שנתקלקלה במימי גשמים¹² מביא תבן ומרדה בה. אמר ליה רב פפא לרבא¹³ והתניא כשהוא מרדה¹⁴ אינו מרדה לא בסל ולא בקופה אלא בשולי קופה. הדר אוקים רבא¹⁵ אמורא עליה ודרש דברים שאמרת לפניכם טעות הן בידי, ברם כך אמרו משום רבי אליעזר¹⁶ וכשהוא מרדה אינו מרדה לא בסל ולא בקופה¹⁷ אלא בשולי קופה".¹⁸

מברייתא זאת אמנם לא ניתן להסיק דבר על שייכות הלכה זאת לקטגורית האיסורים המכונה "עובדין

דחול".¹⁹

10 אך השווה לשונו זו של הט"ז לאופן שבו הובאו דבריו ע"י ה"באר היטב" שם בס"ק י' והמשנ"ב בס"ק נ"ו.
11 על "דרש פלוני" ראה ע' מאיר, הסיפור הדרשני בבראשית רבה, ת"א, תשמ"ז, עמ' 15, וכל הפרק שם.
12 בכת"מ: "בימות הגשמים". (ובכת"י אוק' המשמעות כלפינו: "במי גשמים"). ואגב כך אעיר כי גם ברמב"ם הלכות שבת כ"א, ד', מתפלגות הגירסאות לשתי המשמעויות הנ"ל. בכ"י ובדפוס רבים "בימי הגשמים" או "בימות הגשמים", אך לעומת זה יש הגורסים שם "במי גשמים" או "במימי גשמים" (ראה בשנו"ס שם במהד' הר"ש פרנקל).

13 בכת"י אוק': "אותיביה רב פפא לרבא".

14 י"ג כאן "מדדה", ראה דק"ס שם אות מ'.

15 בכת"מ חסרה מילת "רבא".

16 שם: "כך אמרו כשהוא מרדה" וכו'. וא"כ ברייתא זאת סתמית.

17 שם: "אינו מרדה אלא בשולי קופה". ונראה כי המעתיק קיצר.

18 א) גירסת הר"ח קשה: "ולא בשולי קופה". כך גם בנדפס וגם בכת"י מינכן 128/1 של פירוש ר"ח המצוי במכון לתצלומי כתבי יד שעל יד בית הספרים הלאומי בירושלים, ומספרו 8693 (תודתי לידידי ר"מ גברא, שסייע בידי בזיהויו). אעיר עוד, כי גם בנוסח הרמב"ם שם - אף שהגירסה שלפנינו ובכל הנוסחאות "אלא בשולי קופה" - הרי בדפוס ר' משה בן שאלתיאל הגירסה: "ולא בשולי קופה". (ע"ש בילקוט שנו"ס שבמהד' ר"ש פרנקל).

ב) לדעת רש"י (שם, ד"ה "שולי קופה") מדובר בקופה שנשתברה ונשארו רק שוליה. והתוס' שם הציעו לפרש: "הופך הקופה ונותנה על שוליה". וראה עוד: ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, (עברית), כרך א', חלק ב', ברלין-וינה, תרפ"ד, עמ' 401-402.

19 יש לשים לב לשנויים החשובים שישנם בנוסח הבבלי מנוסח התוספתא:

1. בבבלי חסרה הסיומת "כדשע"ב" (האם יש מקום לחשוב כי השמטה זאת ארעה במעבר הברייתא מא"י לבבבל? וראה גם להלן עמ' 48 הע' 82). 2. משונה נוסח ההלכה בתוספתא: "...מביא תבן בקופה ומרדיז, ובלבד שלא ירדה בידו ובקופה כדשע"ב", מנוסח ההלכה בברייתא שבבבלי: "וכשהוא מרדה אינו מרדה...אלא בשולי קופה". לשתי הברייתות נאסרה הפעולה כדרכה, ולשתיהן זו מותרת בדרך שונה, אלא שבאשר לתפיסת "זרז שונה" זאת מצינו הפרש משמעותי ביניהן. התוספתא מתירה לרדות תבן בקופה בלבד [ולפי כ"ע בידו]. לכאורה לנוסח הברייתא בבבלי קרובה יותר הגירסה "בקופה",

ובירושלמי עירובין י', ג' (כ"ו, ד'):

"חצר שירדו בה גשמים והיה בה בית אבל או בית משתה הרי זה נוטל את האבן ומוריד²⁰ ובלבד שלא יעשה בשבת כדרך שעושה בחול".

במקבילה שבירושלמי אנו מוצאים, איפוא, גם את הסיומת "כדשע"ב". אך עדיין אין הדבר מגלה לנו באילו מן הדרכים שהצענו הובנה הברייתא שבירושלמי.

נראה כי ניתן ללמוד על טעמו של האיסור הזה ממיקומן של הברייתות השונות בסוגיותיהן. בבבלי מובאת כל הסוגיה העוסקת ברדיית התבן על המשנה הדנה בדין בזיקת המלח ע"ג המזבח, שהבבלי מנמק את איסורו במדינה משום הוספה על בניין ("דקא מוסיף אבניין")²¹ כלומר, איסור השויית גומות²² בקרקע הבית או החצר.²³

ועל כך מקשה רב איקא מפשרוניה²⁴ לרבא, מהיתרה המפורש של הברייתא דילן, שאינה חוששת להשוית גומות. ותשובת רבא היא "שאני תבן דלא מבטיל ליה".²⁵

העולה מדברינו הוא, שלפי דעת הבבלי אין האיסור על רדיית התבן כדרכו בחול נובע מקטגוריית איסורי "דרך חול", אלא מטעם גזירה הקשורה למלאכת בונה. וכך גם הבינו הטור והשו"ע שהעתיקו דין זה בסוף סימן שי"ג העוסק בענייני בונה. לשון השו"ע שם בסעיף י':

שכן הבבלי מתיר לרדות בקופה, אלא שמצריך שינוי כנ"ל. אך אפשר שגם לפי הבבלי תובן הגירסה "בידו", שכן גם הבבלי אינו מתיר בקופה לבד אלא בשולי קופה. ואפשר שרדייה בשולי קופה נחשבת שינוי דומה לשינוי שברדיית התבן בידו, ועיי' ש' בתוס' ד"ה "דרש", שר"י אוסר בידו. וברור, איפוא, שלפניו לא היתה הגירסה בתוספתא "בידו". אבל נראה שאין מן התוספתא ראייה לדעת ר"י (ושלא כפי שכתב ר"ש ליברמן בתוכ"פ עמ' 231) מן העובדה שנאסר לרדות בידו ובקופה, שכן ר"י אוסר לרדות בידו אף בלא קופה, ואילו התוספתא אוסרת רק בידו ובקופה יחד. וראה גם בשו"ע או"ח שי"ד, י' שפסק (על פי ר"י בתוס' הנ"ל): "לא יזרה לא בסל ולא בקופה אלא בשולי קופה שיהפכנה ויביא תבן על שוליה דהיינו על ידי שינוי, אבל ביד אסור". נאמר אם כן בדברי התוספתא כי אין לרדות בדרך אחת, אלא בדרך אחרת [ודוגמה מעין זו: "השוהט וצריך לדם לא ישחטו כדרך ששוחטין אלא כיצד עושה או נוהרו או מולקו" (תוספתא, חולין, ר', ו'). והרי אין נחירה או מליקה פעולות מתמיהות ומזרות כשלעצמן, אלא שדרך אנשים אחרים או מצבים אחרים להזדקק להן]. אך עדיין אין אנו שומעים מכך בהכרח על הצורך בעשיית הפעולה המותרת בדרך של "שינוי", כלומר, ביצוע הפעולה בדרך מוזרה ומתמיהה, כפי שדרישה זאת מוזגשת בנוסח הבבלי, שם נדרש מן המרדה בקופה שלא ירדה אלא בשולי קופה.

אם נוסח זה שבבבלי הינו פרשנות לברייתא שבתוספתא, או לנוסח שדמה לה, הרי שפירשו את הסיפא כדרך הפירוש השניה (או השלישית שתוצע להלן). ולפי זה פסוקית "כדשע"ב" באה להתייר עשיית הפעולה בשינוי מן הדרך המקובלת.

20 מסתבר - כדברי "גליון הש"ס" שם והירושלמי כפשוטו עמ' 366 - כי יש לתקן נוסח זה שלפנינו ולגרס "נוטל את האבן ומוריד" במקום "ומוריד" שאין לו משמעות שם. ועיי' ש' בדחוקו המופלג של הפ"מ.

21 בסוגיה שם נמסר טעם זה במפורש עיי' אמורא מאוחר, רב אחא בריה דרבא (דור 6-7), אך נראה שגם רבא ורב איקא מפשרוניה (המזבאים קודם), המקשרים דין בזיקת המלח לרדיית התבן סבורים כך. ומעידה על כך גם תשובת רבא: "שאני תבן דלא מבטיל ליה". וראה מ"ש ע"כ להלן.

22 עיי' ברש"י ד"ה "דלא מבטיל ליה".

23 איסור השויית גומות נזכר בבבלי שבת ק"ב, א' כנובע ממלאכת בונה. במשנה שם נאמר "הבונה כלשהו" וכו', ובגמ': "כל שהוא למאי חזיא א"ד ירמיה שכן עני חופר גומא להצניע בה פרוטותיו". ורבא שם, ע"ג, ב' מוסיף ומפרט: "בבית חייב משום בונה, בשדה חייב משום חורש".

24 בשמו רבו שנו"ס. ראה דק"ס שם אות ל'.

25 = "דמידי דחזי למאכל בהמה או לטיט החומות לא מבטיל ליה התם". רש"י.

לדעת ר"ד הלבני, מקורות ומסורות, שם, עמ' ר"ע-ר"ע, א, בשלב זה (של דיונו עם רב איקא מפשרוניה) לא נודע לרבא כי ישנה הגבלה כלשהי על רדיית התבן, משום כך דרש רבא בהמשך שם כי חצר שנתקלקלה מביא תבן ומרדה בה. ורק אח"כ, משנאמר לו עיי' רב פפא כי ישנה כאן הגבלה, ויש לרדות רק בשינוי חזר בו ו"אוקים...אמורא עליה" וכו'.

"חצר שנתקלקלה במי גשמים יכול לזרות בה תבן ולא חשיב כמוסיף על הבנין" וכו'.

גם הברייתא בירושלמי מוסבת על משנת "בוזקין מלח על גבי כבש", ויתכן שאף לירושלמי נתפרש איסור רדיית התבן כדרכו משום השויית גומות.²⁶

ובתוספתא ברייתא זו ממוקמת בפרק י"ד (ט"ו בדפו"ר של התוספתא ובכ"ו). פרק זה עוסק בדיני מוקצה. ומקומה של ההלכה דילן הוא בין דין "אין מפנין את האוצר כתחילה בשבת", שיש לפרשו כאיסור מאיסורי המוקצה²⁷ לבין ההלכה: "נסרין ששיגמן אע"פ שפין ואע"פ מותקנין מטלטלין אותן" וכו', שעוסקת בדיני טלטול נסרים שהתקינם לעשיית כלים. לכן קרוב יהיה לומר כי גם האיסור בתוספתא דילן על רדיית התבן כדרכה בחול אינו קשור כלל לא לקטגוריה הקרויה מאוחר יותר "עובדין דחול", ולא לחששות שסביב מלאכת בונה, אלא רק לעובדה שתבן זה שבקופה מוקצה הוא. ונראה כי המדובר כאן הוא בקופה המאוחסנת בבית האוצר, שנאסר קודם לכן בתוספתא לפנותה אלא לצורך מסויים ("כדי שיהיה נכנס ויוצא"), והתוספתא באה לפתוח פתח להיתר נוסף של "לצורך", והפעם לצורך התקנת החצר שנתקלקלה במי גשמים. ועל פי זה תבואר גם ההסתייגות מהרדייה כדרכה בחול, שכן מדובר כאן בטלטול מוקצה שהותר רק לצורך מסויים, משום כך גם הוטלה הגבלה על אופן השימוש בתבן זה לרדייה. בין כך ובין כך, נוכל לסכם את עיוננו בדין רדיית התבן בכך, שהן בתוספתא והן במקבילותיה לא נמצא הכרח לפרש את הסיומת: "לא (יעשה פעולה פלונית) כדשע"ב" כפסוקית המכילה סיבה.

אבל רש"י שם בד"ה לא בסל ולא בקופה" מוסיף: "כדרך חול".

בכך נראה שרש"י רוצה להסב את תשומת לב הלומד לכך שהלכה זאת שייכת לקטגוריה של איסורי "דרך חול". כלומר, לקבוצת הפעולות שנאסרו מחמת היותן פעולות סקולאריות, שאם לא כן לא מצאנו בדבריו כל תוספת משמעותית על מה שנאמר כבר במפורש בברייתא עצמה. מנין למד זאת רש"י?

ובכן נדמה שאין להטיל ספק בכך כי מקורה של קביעה זאת מונח בלשון המקבילה שבתוספתא,²⁸ המשתמשת בסיומת (החסרה בברייתא שבבבלי) "כדרך שעושה בחול". אין לפקפק בכך שרש"י הסיק מפסוקיות "כדשע"ב" על שייכות ההלכה, אשר בה נזכרת פסוקית זאת, לקטגוריה של איסורי "עובדין דחול", שכן כך אנו רואים בברור גם במקורות אחרים בפירושו.²⁹

26 אף שהר"ש ליברמן בתוכ"פ לשבת עמ' 31-32 פירש שכל הסוגיה בירושלמי שם זנה בקטגוריית האיסורים של "עובדין דחול", הרי המקור לכך לדעתו (ומה שהביאו לחשוב כך, כפי הנראה) היא העובדה שבברייתא שלנו הסיומת הינה "כדשע"ב", שנתפרשה לו כציון קטגוריאלי. מחזקת את דברינו שלנו, כמזומה, דוקא העובדה שכל הסוגיה בירושלמי נסמכת למשנת "בוזקין מלח על גבי כבש" (היתר הנמנה שם בין ההיתרים המיוחדים בשבת במקדש), שגם לדעת הר"ש ליברמן אין כנראה עירעור על כך שאיסורו במדינה הינו משום בונה, ואם נרצה לומר כר"ש ליברמן, לא יובן מדוע נתלתה (גם בירושלמי) דוקא במשנה זאת אותה סוגיה העוסקת לדעתו באיסורי "עובדין דחול" (ושמא, לדעתו, צורפו עניינים שונים אלו רק בגלל הדמיון שבין הפעולות).

27 כפי שביאר אל נכון ר"א גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, עמ' 319 את דין פיני האוצר, ע"ש.
28 רש"י עושה שימוש רב בתוספתא בפירושו ובמסכת שבת בלבד רשומים אצלי י"ד מקומות בהם נזכרת במפורש לשון התוספתא. אך מקומם של הדברים הללו הוא במאמר נפרד.

29 ראה מ"ש ע"כ בפירוט בעמ' 70-72.

ולפי דרכנו למדנו מדברי רש"י כי פסוקית "כדשע"ב" שבתוספתא דילן נתפרשה לו בדרך נוספת שלא הכרנו עדיין, ועל פי קריאה שלישית זאת פסוקית "כדשע"ב" זאת גם מכילה רמז לסיבה.

הדגש בקריאת פסוקית זאת צריך להיות לפי זה על המילה "חול", המציינת לא רק לעובדה, הניטרלית מבחינה ערכית, כי בדרך מסויימת זאת נעשית הפעולה בימי החול של השבוע, אלא טמונה במילה "חול" גם משמעות ערכית ידועה, כמציינת, או לפחות מרמזת, לעובדה, שפעולה זאת אופיה הינו אופי של "חול" (במשמעות - SECULAR) במונח המנוגד ל"קודש".³⁰ ופעולות הנעשות כדרכן בחול אסורות.³¹

מדברי רש"י במקורות האחרים גם משמע, כפי שיבואר בהמשך, כי אין מדובר בפסוקית זאת רק על נתינת טעם פרטי לאיסור מסויים זה שלפנינו, אלא על שיוכו לקטגוריה שלמה של איסורים המכונה איסורי "דרך חול", או איסורי "עובדין דחול".

לעומת זאת, בדרכים הראשונות שהצענו להבנת פסוקית זאת ראינו בפסוקית "כדשע"ב" תיאור אופן (כתיאור אופן עצמאי, או כאיבר נפרד בתוך תיאור האופן השלם שבמשפט) שהסיבה לאיסור אינה כלולה בו. הדגש בקריאת פסוקית זאת היה על המילה "דרך", ופסוקית זאת כוונה לומר כי דרך זאת, הדרך שבה פעולה זאת נעשית בימי החול (= WEEK DAYS) [ולפי זה, אין למילה "חול" כל משמעות ערכית] - אסורה.

נסכם את ההצעות הפרשניות שהעלינו כאן למשפטי "כדשע"ב":

- (א) הפסוקית "כדשע"ב" - תפקידה תיאור אופן מקביל ושוה לתיאור הקודם לו במשפט.
- (ב) הפסוקית "כדשע"ב" - תפקידה המשך תיאור האופן הקודם, ומטרתה להגביל את האיסור הנזכר אך ורק למעשה שכדרכו (כדרך שעושה בחול). פסוקית זו באה לומר כי האופן שבו נאסרה הפעולה הנזכרת הינו כדרך חול (במונח WEEK DAYS) בלבד.
- (ג) המילה "חול" בפסוקית "כדשע"ב" טעונה (בנוסף לציון האופן) גם ברמז, המלמדנו על טעם ההגבלה הנ"ל: כדי שלא יעשה בשבת מעשה בעל אופי סקולארי (או, אם תמצו לומר כרש"י: יש בה ציון לקטגוריה הלכתית מוכרת הכוללת איסורים רבים כאלו).³²

יש לשים לב לכך שדרך (ג) נשענת לפי הבנתה הפשוטה על דרך (ב), ואומרת כי מכיון שפעולה זאת הינה שייכת לקבוצת האיסורים שנאסרו בשבת ויו"ט משום "דרך חול" הרי שאסור לעשותם, אך ניתן

30 תופעה זאת מכנים הבלשנים, חוקרי הסמאנטיקה והסטיליסטיקה (חקר הסגנון): מטען סמאנטי נלווה. לשם דוגמא, למילה "גבר" יש בלשון העממית המדוברת קונוטאציה של אומץ והעזה, קונוטאציה זאת "משתלטת" על השימוש במילה זו ברובד העממי, ומוסיפה לה מטען ריגשי נלווה מעבר למשמעותה הדנוטאטיבית. ראה על כך: דפאל ניר, סמאנטיקה עברית - משמעות ותקשורת, האוניברסיטה הפתוחה, תשמ"ט, יחידות 1-3, עמ' 74-76; גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית, ירושלים, תשל"ח, עמ' 41-45.

31 לגישה כזאת השווה הנאמר בזוהר, ח"ג, צ"ד, ב' על כך. וראה גם תקוני זוהר, תיקון כ"א, נ"ז, ב' "וצריך לשנות שבת מיום חול בכל" וכו' וראה י' תשב"י, משנת הזוהר, ח"ב, ירושלים, תשכ"א, עמ' תצ"ז. והשווה לכך את דברי הרמב"ם באיגרתו, להלן עמ' 83, ולהלן עמ' 189-188.

32 יש להעיר כי אין מרחק רב בין הקביעה שמדובר בפסוקיות אלו בנתינת טעם ובין ההנחה של רש"י, אותה נציג בהרחבה בהמשך, כי מדובר בקטגוריה מיוחדת של איסורים, שכן נתינת טעם מיוחד לאיסור ממילא יוצרת קבוצת איסורים נפרדת שרק כלפיהם מכון טעם זה.

להסיק מכך כי אם תיעשה פעולה זאת בשינוי מדרך עשייתה תהא מותרת.³³
עמדתו הפרשנית של רש"י נשתרשה בספרות ההלכה האחרונה ללא עוררין. בספרות האחרונים אין אתה מוצא מי שאינו מונה כקטגוריה נפרדת את איסורי "עובדין דחול". רק לשם הדגמה אצטט מסיכומו של רי"ד גילת המזנה את הקטגוריות המרכזיות של הלכות שבת:³⁴
"ההלכה מבחינה באיסורי שבת חמישה סוגים: אבות מלאכה, תולדות, שבות, מוקצה ו"עובדין דחול".

את דבריו אלו הוא מנמק:³⁵ "במקורות התלמוד נאמר במקום זה 'שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול', והוא מציין לתוספתא שבת פי"ז ה"ה (ליברמן: ט"ז (י"ז) ח') שתובא בהמשך דברינו, וכן לברייתות נוספות בבבלי שידונו להלן.
לטענתנו - טענה שנשתדל להוכיח בהמשך - אין זו אלא שיטה פרשנית אחת מן השיטות, שדחקה מאוחר יותר את רגלי השיטות המתנגדות לה, ולא הותירה להן מרחב קיום בעולמה של ההלכה.
בפרקים הבאים ננסה להתחקות אחר גילגולי קטגוריה זאת מן המקורות הראשונים, וננסה להעמיד מול שיטת רש"י שהצגנו כאן, שיטות אחרות שקולן נאלם במהלך עיצובן המאוחר של הלכות שבת בספרות הראשונים והאחרונים.

הצעת שאר משפטי "כדשע"ב" מן התוספתא

(1) דמאי, ג' ט"ז :

"גבאי קופה³⁶ אין גובין (ביו"ט) ומכריזין ביו"ט כדרך שגובין ומכריזין בחול, אבל בצנעה גובין בתוך חיקן ומחלקין על כל שכונה ושכונה".
ברייתא זאת אינה מופיעה בבבלי, אבל בירושלמי דמאי ג', א' (כ"ג, ב'):
"... גבאי צדקה ביו"ט לא יהו מכריזין כדרך שמכריזין בחול, אבל גובין ומחלקין לכל שכונה ושכונה בפני עצמה".

33 בהמשך גם נעלה במקרים מסויימים את האפשרות להסביר את משפטי "כדשע"ב" כפסוקיות סיבה שהתאבנו, וממילא איבדו את הודאתן הראשונית להיתר בשינוי, ראה מ"ש בעמ' 56-57.

34 לקדמותם של איסורי שבת אחדים, ספר השנה למדעי היהדות של אוני' בר אילן, כרך א', תשכ"ג, עמ' 106.

35 בהע' 1 שם.

36 ר' דוד פארוז ב"חסדי דוד" מגיה כאן על פי נוסח הירושלמי שלהלן: "גבאי צדקה" במקום "גבאי קופה", משום שלדעתו סתם קופה מיועדת לאיסוף מעות ו"מעו"ט ביו"ט מאי עבידתיה? אבל יש להעיר כי קופה משמשת לקבלת דברים רבים ולאו זוקא מעות: קופת הרוכלים, קופת הבשמים (בבלי, גיטין, ס"ז, א'), לתבן ולבשר (שם, ברכות ל"ב, א') לעפר (שם, ביצה, ד', א') לעצמות [יר', ברכות, פ"א (ג', א')] ולעוד שימושים רבים, דאה ערוך השלם, ע' "קפה" ח"ז, עמ' ק"ס.
אלא שבכל זאת הערת החס"ד יש לה מקום כאן, שכן הכינוי "קופה" סתם אכן משמש לגביית מעות זוקא, ובניגוד לתמחוי, דאה משנת פאה ח', ז': "מי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מן התמחוי, מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה והקופה נגבית בשנים" וכו'. וראה עוד: גב"ע צרפתי, סמנטיקה עברית, עמ' 26.

37 שם, בעמ' 232, בד"ה "על כל שכונה ושכונה".

הר"ש ליברמן בתוכ"פ³⁷ מפרש (לטענתו שם, דבריו אלו יש להם מקור בירושלמי הנ"ל וברמב"ם בהלכות שביתת יו"ט ספ"ד):³⁸ "לכל שכונה ושכונה בפני עצמה, אבל לא לכל עניי העיר בב"א (= בבת אחת), כדי שלא לעשות כעובדין דחול".

ותפס אם כן את שיטת הפירוש האחרונה (ג) כעיקר.

אך אפשר לקרוא סיומת זאת כמכוונת לענות אך ורק על השאלה כיצד לא יגבו ויכריזו ביו"ט אותם גבאי צדקה, כשהתשובה לכך היא: "כדרך שגובין ומכריזין בחול". בדיוק כפי שראינו בדוגמאות שלעיל, "כדרך שהרופאים עושיין וכד'.

אמנם נתקשה כאן לפרש כדרך (א), שכן לפי הבנה זאת נאסרה בכל דרך שהיא הגביה וההכרזה ביו"ט, ובאמת בסיפא נאמר כי "גובין בצנעה" וכו', אך אין שום מניעה להסביר תוספתא זאת כדרך (ב), ועל פי זה ישנה כאן דרישה לשנות בפעולות הגביה וההכרזה מדרך חול.

המעייין יוכל להבחין כי - שלא כדעת הר"ש ליברמן - נוסח הברייתא שבירושלמי הנ"ל אינו מחייב פרוש שונה מדרך (ב) שאנו מציעים כעת לתוספתא.

(2) שבת י"ג, (י"ד), י"ז :

"מטלטלין את המקבת ואת המפסלת ואת המקדח ואת קשתנית³⁹ לא יכה במקבת על גבי מפסלת ולא יקדיח בקשתנית כדרך שעושה בחול".

אין לתוספתא זאת מקבילות בתלמודים.

מפסלת זאת מצטיירת לבעל ה"מנחת בכורים" שם כמין קרדום (= מלשון פסילה) שחוצבים בו אבנים מן ההר, והמקבת לדעתו היא פטיש (= "האמער") שלאחר החציבה מכים באבן ליישרה באמצעות פטיש זה. על פי זה הוא מפרש, שטעם האיסור להכות במקבת ע"ג מפסלת הוא משום מלאכת מכה בפטיש. אך מציע אפשרות נוספת שאין בסיתות זה גמר מלאכה, ולכן אין איסורו משום אחת מן המלאכות אלא גזירה משום השמעת קול, כך, לדעתו, יובן יפה יותר מיקומה של תוספתא זאת דוקא כאן לאחר שנאסר קודם לכן להשמיע קולות לתינוק (= "אין מקרקשין לא את הזוג ולא את הקרקש לתינוק בשבת"). ברם, עדיין אין ברור מדוע לא נאסר סיתות זה מן התורה מטעם מלאכת בונה (אף שאפשר לומר כי אין בסיתות זה משום מכה בפטיש מכיון שאין מדובר על גמר מלאכה ממש), ויתירה מזאת: מדוע נאסר כאן רק להכות במקבת ע"ג מפסלת, הלא גם סיתות במפסלת לבדה כרוך באיסור בונה?

38 ז"ל שם: "...וגבאי צדקה גובין מן החצרות ביום טוב, ולא יהיו מכריזין כדרך שמכריזין בחול, אלא גובין בצנעה ונותנין לתוך חיקם ומחלקין לכל שכונה ושכונה בפני עצמה"

39 העתקתי משפט זה ע"פ נוסח כ"ע, כ"ל וק"ג שבשנו"ס במהד' ליברמן שם עמ' 63, ולא כנוסח שהועתק שם בפנים ע"י ליברמן מכ"ז כיון שהוא עצמו בתוכ"פ כותב כי ההגיון נותן שיש ללכת אחר רוב הנוסחאות כאן. אבל בדפ' ובכ"ז: "אין מטלטלין לא את המקבת ולא את המפסלת ולא את המקדח ולא את הקשתנית" וכו'. אמנם שתי הנוסחאות זקוקות להסבר. לנוסח הדפ' וכ"ז קשה (כפי שהעיר כבר ב"שיירי המנחה" כאן): אם אתה אומר ברישא ש"אין מטלטלין את המקבת" וכו' איך אתה אומר בסיפא "לא יכה במקבת ע"ג מפסלת", הלא אסרת קודם לטלטל מעיקרא את המקבת? ונראה משום כך כי יש לומר לגרסה זאת שברישא נאסר לטלטל כלים אלו בסתם, והסיפא מתירה לטלטלם לצורך גופם, וראה מ"ש להלן בשם התוכ"פ. להסבר זה נזדקק גם לפי נוסח שאר כתבי היד, שכן ברור שאין התוספתא מתירה לגמרי ברישא טלטול כלים אלו שרוב תשמישם הוא לפעולות אסורות בשבת.

משום כך מפרש הר"ש ליברמן⁴⁰ כי מדובר כאן על שימוש בכלים אלו (האסורים בטלטול כשלעצמם) לצורך גופם, כגון לגרור גבינה קשה או דבילה יבשה בהכאת המקבת ע"ג המפסלת. ומפסלת זו יש לפרשה לפי פירוש הגאון⁴¹ שהיא "כמין מעצד רחב שהוא פוסל בו את העץ",⁴² והכאה זו במקבת על גבה באה כדי למהר את החיתוך.

גם לגבי תיאור הקשתנית והמקדה וטעם איסורם מצינו מחלוקת דומה. ה"מנחת בכורים" מתאר את הקשתנית כ"מין כלי אומנות העשוי לקידוח נקבים", והמבנה שלו: "מעץ קטן עם מסמר תחוב בו". וטעם האיסור בשימושה הוא משום בונה.

אך שוב תעלינה אותן טענות שהעלינו קודם כלפי פירושו לאיסור ההכאה במקבת ע"ג מפסלת. ואמנם הר"ש ליברמן בתוכ"פ שם, המסתמך על דבריו של יסטרוב⁴³ שקשתנית זו זהה ל-TEREBRA הידועה לנו מן העולם הקלאסי⁴⁴ ומפרש כי התוספתא עוסקת בשימוש בכלים אלו לצורך גופם, כגון כשרוצה לקדוח חור בדבילה, הרי אף אסור לו לעשות זאת בקשתנית אלא במקדה בלבד. וטעמו של האיסור, לדעתו, כפי שהוא מפרש בביאור הקצר שם, הוא משום היותו שייך לקטגוריה של איסורי "עובדין דחול".

אך אנו מציעים, כאפשרות פרשנית (א), לראות את הסיומת "כדשע"ב כעונה על שאלת אופן הפעולה בלבד. התוספתא באה רק לציין שאין לקדוח בקשתנית (ע"ג המקדה), וכתיאור נוסף לציון פעולות האיסור מוסיפה: "כדשע"ב". ולפי זה לפנינו צמד תיאורי אופן: (א) לא יכה במקבת על גבי מפסלת ולא יקדיח בקשתנית. (ב) לא יכה ולא יקדיח כדשע"ב, ושני משפטי אופן אלו לדבר אחד נתכוונו.

(3) י"ד, (ט"ו), י"א:

40 תוכ"פ, עמ' 221.

41 פירוש הגאונים על סדר טהרות, מהר" אפשטיין, ברלין, תרפ"ד, עמ' 31.

42 והרמב"ם בפיה"מ לכלים י"ד, ד' פירש: "ומפסלת" אלממסלה וצורתה מפורסמת, והיא ברזלית כעין סכין משוקעת בתוך עץ בשפוע, ומפרקין אותה, ומרכיבים אותה, ואין בולט ממנה על פני העץ כי אם שיעור מועט שבה מחליקין את הקרשים". וראה מילון הלשון העברית, לא בן יהודה, ח"ד, ירושלים, 1959, עמ' 3216 בהע' 2. ואמנם הוא הבין שם כי מעצד בפיה"ג הוא כמין איזמל רחב, ומשום כך מכה בו האומן (הגגר או הסתת) במקבת. אך מפירוש רה"ג לערכין כ"ג, ב' המתרגם "מעצדין" - "פאסיין" (וכן בפיה"מ לכלים שם, ועיי"ש בהע' הר"י קאפח מס' 23) משמע שכוונתו לקרדום, וראה בהע' רי"ן אפשטיין בפיה"ג לטהרות שם (הע' 6). ומשהו סיוע יש בזה לציונו של ה"מנחת בכורים", ויותר מזה יסתייע פירושו מתרגום יונתן לתהלים ע"ד, ו' שם "וכילפות" מתורגם "מיפסלת" (כבדפו) או "מפסולת" (כ"י) [ובענין תרגומי "כילפות" ראה דברי ר"ד בויראין, ללקסיקון התלמודי, תרביץ נ', (תשמ"א), עמ' 181].

43 במילונו, ערך קשתנית, עמ' 1430.

44 יסטרוב המסתמך על תיאורו של-

W. SMITH, A DICTIONARY OF GREEK AND ROMAN ANTIQUITIES, 1853. P. 793 והמדובר לפ"ז על מכשיר שהיה בשימוש נפוץ וידוע ו-PLINIUS HISTORIA NATURALIS VII, 198 ב-198. מספר כי המצאת מכשיר זה יוחסה לדדאלוס (מהר" LOEB, II, P. 640). סוג זה של מקדה היה מסתובב בעת הפעלתו ע"י קשת (= קשתנית). תנועות הקשת בידי המפעיל סובבו את מכשיר הקידוח ע"י חוט שנכרך סביב ידית המקדה. עוד על ה-TEREBRA ראה ב-DAREMBERG-SAGILIO-

DICIONNAIRE DES ANTIQUITES GREQUES ET ROMAINES PARIS, 1877-1919 בערך זה. ציורים של חלקים ממכשיר זה ראה במילונו של סמית הנ"ל בעמ' 243, וציילומים של מכשיר דומה לו ששרד בנגרות הכפר הערבית בספרו של ש' אביצור "אדם ועמלו, אטלס לתולדות כלי עבודה" וכו', ירושלים 1976, בעמ' 166, 164.

"חבילי איזוב הסיאה והקורנית שהכניסן לעצים אין אוכל מהן בשבת. למאכל בהמה אוכל מהן. קוטים קוטים⁴⁵ ואוכל, ובלבד שלא יקטום בכלי. מולל⁴⁶ ואוכל ובלבד שלא ימלול ביד⁴⁷ דברי ר' יהודה, וחכמים אומ' מולל בראשי אצבעותיו ואוכל, ובלבד שלא ימלול בידו הרבה כדרך שעושה בחול" וכו'.

תוספתא זאת מובאת רק בבבלי (שם, קכ"ח, א'), ובלא שינויים משמעותיים. ניתן לראות בפסוקית המסיימת כאן תיאור אופן מקביל ל"לא ימלול", או תיאור מקביל ל"הרבה", ושניהם כדרך (א) שהצענו לעיל.⁴⁸

(4) שם, שם, ט"ז:

"המולל מלילות מערב שבת מנפח על יד על יד ואוכל אבל לא בקנון ולא בתמחוי. המולל מלילות מערב יום טוב, מנפח בקנון ובתמחוי, אבל לא בטבלה ולא בנפה ולא בכברה⁴⁹ כדרך שעושה בחול".

מלילות הן שיבולים שגרגריהם רכים ועדיין ניתן לאכלם חיים.⁵⁰ ובתוספתא נאמר כי מי שמלל מערב שבת יכול לנפח⁵¹ על יד על יד⁵² ולאכול, ובלבד שלא ינפח בקנון תמחוי, המולל מלילות מערב יום טוב⁵³

45 בדפ"ר של התוספתא ובכת"י ערפורט ולונדון "קוטם" (פעם אחת).
46 פעולת המלילה היא החיכוך של גרגרי החיטה בין האצבעות כדי להפריד מהם את המוץ. ראה א' בן יהודה, מילון הלשון העברית, ח"ד, עמ' 3053. ובמילונו של יסטרוב, ח"ב, עמ' 792. וראה להלן הע' 50.
47 בכ"ע: "ובלבד שלא ימלול בכלי", וכ"ה בבבלי שבת, קכ"ח, א'. וראה תוכ"פ שם עמ' 237.
48 גם מהעתיקה ברייתא זאת בבבלי אין כל ראיה נגד דברינו.
49 לספרות היראליה העוסקת בתיאור כלים אלו: לקנון ראה: רע"ב פוזנר, סיני, נ"ו, עמ' רצ"ב-רצ"ד; ר"י בראנד, כלי החרס בספרות התלמוד, ירושלים, תשי"ג, עמ' תקל"ט. לתמחוי ראה: בראנד, שם, עמ' תקל"ט-תקמ"ג. לטבלה ראה: שם עמ' קפ"א-קפ"ו; שם, עמ' תכ"ט. לכברה שם עמ' שי"ט. לחיקו שם, עמ' ש"ס, והע' 273א, וכן שם עמ' תקל"ט הע' 13.
50 כך מפרש רש"י בניצה י"ב, ב' ד"ה מלילות. ושלא כרמב"ם בפיה"מ למעשרות ד', ה': "ונקראים השבלים המהובהבות באש מלילות". וראה ר"י פליקס, "ההקלאות בא"י בתקופת המשנה והתלמוד", עמ' 173 והע' 39-40.
51 פירש בערוך ערך "נף" בשם י"א: "מנפח בפיו שילך הקליפה מלשון ויפח באפיו". וכך גם מסתבר, ראה פליקס שם. אך לפירושו הראשון של הערוך מנפח הוא המגעניע מיד ליד להסיר הקליפה ("מנפח" מלשון נפה). על פי זה כתב ר"ש ליברמן בתוכ"פ כאן בעמ' 240 כי רה"ג (באוצר הגאונים, חלק הפירושים, עמ' 30) והר"ח (שבת ע"ד, א') שכתבו כי אם נטל אדם אוכל שיש עליו פסולת וניפחו בפיו חייב משום זורה, פירשו "מנפח" כפירושו הראשון של הערוך.
52 במקבילה בבבלי שתובא להלן: "המולל מלילות מע"ש למחר מנפח מיד ליד ואוכל" ורש"י שם העיר: "גבי שבת גרסינן מיד ליד וגבי יו"ט גרסינן על יד על יד" (בכת"י"מ מופיע "על יד" פעם אחת בלבד, אבל נראה שזו ט"ס, עי"ש בדק"ס). ד"י קארו בב"י, אר"ח, סימן שי"ט, ד"ה "אין מוללין" פירש "הא דתני מנפח מיד ליד הכי קאמר מיד לאותו יד עצמו ינפח" (ועי"ש במה שדן בדברי הטור). ו"על יד על יד" הינו ביטוי שפירושו מעט מעט. ראה, למשל, בבלי שם קמ"ג, ב': "ת"ר נתפזרו לו פירות בחצר מלקט על יד על יד ואוכל", ובלשון המקבילה בתוספתא, שם, ט"ז, (י"ז), ט': "פירות שנתפזרו מלקט אחד אחד ואוכל". וראה, למשל, הברייתא בבבלי, ב"ק, פ', א': "ת"ר רועה שעשה תשובה אין מחייבין אותו למכור מיד, אלא מוכר על יד על יד" וכו'. וראה מ"ש לעיל עמ' 29, הע' 165.
אמנם בתוכ"פ שם ציין כי בכל נוסחאות התוספתא כאן ובמקבילה בניצה א', כ' הגירסה לגבי שבת היא "על יד על יד" גם כן, ושלא כמש"כ רש"י. וכן גירסת ר' ישעיה הראשון בניצה שם, שאף בבבלי כתוב בכל הספרים "על יד על יד", ובאמת אין חילוק בין שבת ליו"ט ובשניהם מנפח מעט מעט (אלא, כמפורש בתוספתא, שבי"ט מנפח גם בקנון ותמחוי).
53 א) בבבלי ביצה י"ב, ב' מנסה אביי להוכיח מכאן כי פעולת המלילה אסורה ביו"ט עצמו. ודבריו נדחים בטענה כי "אידי דתנא רישא מערב שבת תנא סיפא נמי מערב יום טוב".
ב) במתי י"ב, 1-8, מובא מעשה בתלמידיו של ישו שרעבו ביום השבת וקטפו מלילות וישו הגן עליהם מפני טענות הפרושים. אבל נוסחים אחרים של מסורת זו גורסים כי אותם תלמידים רק פרכו מלילות בשבת. בהקשר זה העלו ש' ספראי וד'

מותר לנפח ביו"ט בקנן ותמחוי, אבל לא בטבלה נפה וכברה כדשע"ב, דהיינו, ניפוח בטבלה בנפה ובכברה.

במשנה ביצה, א', ח':

"...בורר כדרכו בחיקו בקנן ובתמחוי, אבל לא בטבלה ולא בנפה ולא בכברה".

ר"ח אלבק (בהשלמות לביצה, שם) שת ליבו לדמיון הרב שבין התוספתא דילן למשנה שם, ומשום כך הסיק בפירושו למשנה שם כי מקור האיסור לברור בטבלה נפה וכברה הוא משום שפעולה זאת "דרך חול" היא, כמפורש, לפי דעתו, בתוספתא שלנו לענין מלילות. ואם נקבל דעתו, הרי תעלה השאלה מדוע אין מופיע הנימוק (= כדעת אלבק) "כדשע"ב" במשנה בביצה שם.⁵⁴

וגם כאן נציע, כאלטרנטיבה פרשנית, לומר, כדרך (א) כי בתוספתא הסיומת "כדשע"ב" הינה פסוקית אופן שאינה כוללת סיבה ומקבילה לתיאורי האופן הראשונים "בטבלה", "בנפה", ו"בכברה". וכאילו יש לקרוא: המולל מלילות מערב יום טוב מנפח בקנן ובתמחוי אבל לא (מנפח) כדשע"ב.⁵⁵

(5) שם, ט"ז (י"ז), ח':

"מקנחין בזנב הסוס ובזנב הפרה ובזנב שועל ובמפה של קוצין ובסיער של שועין, ובלבד שלא יקנח בידו ובמפה⁵⁶ כדרך שעושה בחול".

גם כאן אנו מציעים לפרש את הסיומת "כדשע"ב" כפסוקית אופן שאינה כוללת סיבה. התוספתא באה לענות על השאלה כיצד אין לקנח, ועונה בשני תאורי אופן מקבילים: "לא יקנח בידו במפה" ו"לא יקנח כדשע"ב".⁵⁷

(6) שם, י"ז (י"ח), ו':

"מונה אדם את ארחיו [אורחיו] כמה בחוץ וכמה בפנים, וכמה מנות צריך להתקין להן, מן הכתב שעל גבי הכותל, אבל לא מן הטבלה ולא מן הפנקס כדרך שעושה בחול".

מתחילה ראוי היה לעמוד על טיב היחסים שבין תוספתא זאת למקבילותיה.

(1) במשנה שם כ"ג, ב':

פלוטר את דברי ההלכה המתירה בשינוי מלילה זאת. ראה על כל זה: ש' פינס, היהודים-הנוצרים במאות הראשונות של הנצרות, בתוך דברי האקדמיה הלאומית הישראלית, כרך ב', ירושלים, תשכ"ט, עמ' 214 והע' 255-256; מ' קיסטר, תלישה בשבת והפולמוס היהודי-נוצרי, בתוך מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, כרך ג', (ג'), ניסן, תשמ"ד, עמ' 349-366 והע' 14-15 שם.

54 א) ועוד יש לתוספתא זאת שתי מקבילות: האחת, התואמת לחלוטין כמעט, היא בתוספתא ביצה א', כ', והשניה הברייתא בבבלי י"ב, ב' המצוטטת ע"י אביו: "המולל מלילות מערב יום טוב למחר מנפח על יד על יד ואוכל אפילו בקנן ואפילו בתמחוי, אבל לא בטבלה ולא בנפה ולא בכברה". גם בבבלי חסרה איפוא הסיומת "כדשע"ב".
ב) על זרכו של עורך המשנה כאן ראה עוד להלן עמ' 45-47 והע' 77.

55 א) ברם, השוה רש"י בביצה שם בד"ה "מיד ליד".
ב) קשה יהיה לקבל כאן את דרך הפירוש (ב) שכן מראשיתה של הסיפא "מנפח בקנן ותמחוי אבל לא" וכו' משמע קצת כי מגמתה היא להתיר לגמרי בקנן ותמחוי ולאסור לעומת זה לגמרי בנפה וכברה.

56 כלומר בידו במפה (ראה תוכ"פ, שם, עמ' 269).
57 ושוב, קשה יהיה לפרש כדרך (ב), כי נאסר כאן אך ורק לקנח בידו במפה כדרך חול, והותר לעשות זאת בידו במפה בצורה משונה.

"מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו, אבל לא מן הכתב".

(2) בברייתא בבבלי שם קמ"ט, א', הנראית כלקוחה מאותו מקור שממנו לוקחה התוספתא דילן: "והתניא מונה אדם [את אורחיו ואת פרפרותיו]⁵⁸ כמה מבפנים וכמה מבחוץ וכמה מנות עתיד להניח לפניו מכתב שעל גבי הכותל, אבל לא מכתב שעל גבי טבלא ופנקס".

(3) וברייתא נוספת המובאת בסוגיה שם:

"תניא מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו אבל לא מן הכתב, ר' אחא מתיר מכתב שעל גבי הכותל".

בהתאם לאפשרויות הפירוש השונות של פסוקיות "כדשע"ב" שהצבנו לעיל, ברצוני להציע כאן שני הסברים אלטרנטיביים להשתלשלות הנוסחאות הללו שיתבססו על הטקסטים עצמם.⁵⁹
על פי דרך (א) אני משער שהנוסח הקדום ממנו שאב רבי את הנוסח הממופיע במשנה שלנו היה נוסח מעין זה:

'מונה אדם את אורחיו (ואת פרפרותיו) מפיו אבל לא מן הכתב כדשע"ב'.

איננו יודעים לומר בודאות מהי הסיבה שגרמה לכך שבכל המקורות המקבילים למקורות "כדשע"ב" שבתוספתא ובברייתות שבתלמודים חסרה במשנה פסוקית "כדשע"ב".⁶⁰ אך אם נרשה לעצמנו להניח (הנחה שיש לבססה על מסקנותיו האחרונות של רש"י פרידמן, ראה להלן עמ' 47) כי רבי - או העורך ממנו נשאבה משנת רבי - השמיט במשנתו את הסימיות "כדשע"ב" שהיו לפניו, ושהתוספתא, לעומת זאת, שדרכה לשמר נוסחאות המרחיבות בהסבר הסתום והבלתי מבוואר שבמשנה, יתכן שראתה כאן צורך להרחיב בהסבר האיסור לקרוא מן הכתב כדשע"ב. ומשום כך פירטה: קריאה מן הכתב שע"ג טבלה ופנקס היא (למשל) קריאה כדשע"ב, אבל קריאה מן הכותל אינה הדרך הרגילה בחול,⁶¹ ומשום כך מותרת. וב-3) עדיין ניכרת עדיין ההפרדה בין שתי השכבות, שחיבורה היה מאוחר יותר.⁶² זו הקדומה הינה זהה לחלוטין למשנה (= 1), ודברי ר' אחא הם הסבר שהתווסף אח"כ לנוסח המשנה⁶³ על פי תוספת הביאור

58 המוסגר אינו בדפוס אבל נמצא בכת"י. ראה דק"ס שם אות מ'.

59 מציע אני לפני הקורא רק את אפשרויות הפירוש המתבססות על דרך (א) ודרך (ג) שהוצעו לעיל, משום שתמוה יהיה לפרש כדרך (ב), שהדרישה בסיפא של התוספתא היא לבצע "שינוי" בקריאה מן הטבלה והפנקס! אך ראה גם להלן הע' 66.

60 עיין ברשימת המקבילות להלן בהע' 77.

61 על הכתיבה ע"ג הכותל בעולם העתיק ראה: ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, כרך א' (עברית), ח"ב, וינה, תרפ"ד, עמ' 443 והע' 2; וראה עוד: H. BLUMNER, TECHNOLOGIE UND TERMINOLOGIE DER GEWERBE UND KUNSTE BEI GRIECHEN UND ROMAERN, LEIPZIG, 1884

בעמ' 180; וכן: אוגוסט מאו, POMPEII IT'S LIFE AND ART, NEW YORK, 1982, P.491 (מהזורה שלישיית); H.H. TANZER, THE COMMON PEOPLE OF POMPEII, A STUDY OF THE GRAFFITI, BALTIMORE, 1939

ובפרט דבריה של טנזר שם, בעמ' 94. תודתי למורי פרופ' דניאל שפרבר שהפנה אותי לספר זה. איתי בכתובים מאמר נפרד בענין זה, שאני מקוה לפרסמו בקרוב.

62 והשווה גם לדבריו של ר"ד הלבני, מקורות ומסורות לשבת, עמ' שצ"ב ד"ה ראוי.

63 הרמב"ן בחדושו ל"ב מ"ה, ב' ד"ה ר' יהודה אומר: ... "שכן דרך בעלי הגמרא לשנות לשון הברייתות כדי להוסיף בהן פירוש וכו'. והרשב"א בחדושו לנדה ס"ו, א': "דרך הגמרא בכמה מקומות להוסיף בלשון התוספתא דרך פירוש בעלמא כאילו הוא מגוף התוספתא" (וכן בנידון דידן בענין המשנה). והאריך בכל זה ר"ח אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 31 הע' 34.

על פי דרך (ג) יש לשער כי בתוספתא וב-2) מצויה תוספת סייג (המתירה מכתב שע"ג הכותל) לאיסור הכללי שבמשנה למנות את האורחים מן הכתב. ובתוספתא מצוי גם הטעם והנימוק לאיסור הנזכר: כדי שלא יעשה כדשע"ב.

על פי זה נוכל לומר כי בימי ר' אחא⁶⁵ נתפסו המקורות הללו כחלוקים זה על זה. היו שנקטו כמשנה, כי לפנינו איסור כללי למנות האורחים מן הכתב והיו שפירשו כתוספתא - כר' אחא למשל - כי איסור זה מוגבל לטבלה ופנקס. בדרך זו נקט ר"ד הלבני.⁶⁶ לדעתו הנוסחאות שלפנינו משקפות מחלוקת תנאים. (1) אוסרת כל קריאה מן הכתב, ולעומת זה התוספתא ו-2) מתירים קריאה מן הכתב שע"ג הכותל. מחלוקת זאת משתקפת לדעתו גם ב-3), שם ת"ק אוסר כל קריאה כבמשנתנו, ור' אחא, כתוספתא, מתיר מע"ג הכותל.

בבבלי (שם, קמ"ט, א') מצינו מחלוקת אמוראים בטעם האיסור שבמשנה לקרוא מן הכתב. לרב ביבי גזירה שמא ימחוק, ולאביי גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות.

הר"ש ליברמן⁶⁷ מבין כי "גזירה" זאת של אביי הינה בעצם ביטוי לשייכות איסור זה לקטגוריה של איסורי "עובדין דחול". אין אמנם הכרח בכך לענ"ד,⁶⁸ אך גם אם נחליט לקבל דעתו, לא נוכל להסיק מכך אלא על עמדתו של אביי בנידון.⁶⁹

לסיכום, מבדיקת אופי היחסים בין המקורות המקבילים לתוספתא דילן עולה כי לא בכלם היתה הסיומת "כדשע"ב". על פי דרך (א) ודרך (ג) דלעיל הצבנו שני מודלים אפשריים להסבר היחס שבין הנוסחאות השונות של ברייתא זאת. נטייתנו, כפי שהערנו, היא להעדיף את דרך (א).

מן העיון בדעות האמוראים שבסוגיה הנבלית לא התחוור לנו האם היתה לפני רב ביבי ואביי התוספתא דילן (או נוסח דומה לה שבו מצויה הסיומת "כדשע"ב") ואם קישרו האמוראים (או:רק אביי?) איסור זה שבתוספתא לקטגוריה של איסורי "דרך חול".

(7) שם, שם, כ"ה:

64 ושמה נוכל לשער, לפי זה, כי לבבל הגיעה תוספת ההסבר למשנה בשני שלבים. בשלב הראשון הגיעה תמציתה של התוספתא ע"י הברייתא = 3) ומאוחר יותר התוספתא עצמה = 2). שאלא"כ יקשה קצת להבין מדוע נצרכו בבבל לברייתא (= 3) כשיש בידם נוסח 2) המפרט ומאריך יותר.

65 ר' אחא בן הדור ה-3-4 בא"י (ר"ח אלבק, שם, עמ' 316-318).

66 שם, עמ' שצ"א-שצ"ב. ברם, אעיר כי לדעתי זדך פירוש זאת מסתברת פחות מדרך הפירוש הראשונה שהצענו, שכן כבר הערנו לעיל בעמ' 37-38 שדרך (ג) נשענת לפי הבנתה הפשוטה על דרך (ב), שעל פיה פסוקית "כדשע"ב" מתירה עשיית הפעולה הנידונית בשינוי. ואם כן, כפי שהערנו לעיל בהע' 59, אין זה מתאים כלל למקרה שלנו, הן בקריאה מן הטבלה והפנקס.

67 בתוכ"פ שם עמ' 285 (לשו' 15, בסוף דבריו שם).

68 ואגב כך יש לשאול, כיצד הבין רב ביבי ברייתא זאת, האם לו לא היתה מוכרת קטגוריה זאת?

69 עוד על עמדתו של אביי בענין זה ראה להלן עמ' 66-67. הצעתנו שם, הקושרת אותו עם השימוש במונח "עובדין דחול", ולפיה שימוש זה שבפי אביי מכוון גם לקטגוריה של איסורי שבת, אכן יכולה לעלות בקנה אחד עם הצעתו של ליברמן. אך אין בכך, כמוכח, כדי לומר בהכרח מה הוא פירושה המסתבר יותר של התוספתא עצמה.

"המשמר זרעים מפני עופות, ומקשאות מפני חיה, משמר כדרכו בשבת, ובלבד שלא יספק ולא ירקד ולא יטפח כדרך שעושה בחול".

ברייאת זאת מובאת רק בבבלי עירובין ק"ד, א' ובלא שינוי נוסח משמעותי:

"המשמר פירותיו מפני העופות ודלעיו מפני החיה משמר כדרכו בשבת, ובלבד שלא יספק ולא יטפח ולא ירקד כדרך שהוא עושה בחול".⁷⁰

גם כאן אין מניעה לומר, לדעתנו, כי פסוקית "כדשע"ב" שבמשפט זה הינה פסוקית אופן שאינה כוללת סיבה, והיא מקבילה לתיאורי האופן: "יספק", "יטפח" ו"ירקד".
(8) מו"ק ב'ה':

"...ומקבלין קיבולת במועד למוצאי מועד, ובלבד שלא ימנה ולא ישקול ולא ימדוד כדרך שעושה בחול".

גם כאן ניתן לפרש כדרך (א) או כדרך (ב) כי פסוקית "כדשע"ב" זו הינה פסוקית אופן חסרת סיבה, הבאה לתאר את אופני המנין השקילה והמדידה שנאסרו. (בין אם הכוונה לכמויות המנין השקילה והמדידה, ובין אם הכוונה לכלים ששמשו בכל ימות השבוע לפעולות אלו).⁷¹

סיכום ובירור הממצאים

מבדיקת משפטי "כדשע"ב" שבתוספתא ומקבילותיהן עלו בידינו המסקנות הבאות:

1. בשלוש דרכים שונות ניתן לפרש משפטים אלו.
2. בהלכה המאוחרת התקבלה דרך (ג) הרואה במשפטים אלו ציון לקטגוריה הלכתית של פעולות סקולאריות שנאסרו בשבת, אף שבמקורות "כדשע"ב" יש שהפירוש המסתבר הוא אחד מבין שני הפירושים האחרים.
- גם אם לא נרצה להכריע אלו מבין הפירושים הללו קולע יותר לאמת ההסטורית, נוכל כבר בעצם הצעת הניתוח הפרשני שהעלינו בפרק זה לערער על שני דברים שנשתרשו מאוחר יותר:
א. דרך (א) ו (ב) נדחו לגמרי מעולמה של ההלכה. וכאן ברצוננו להראות כי אפשרות זאת מסתברת לא פחות מדרך (ג), המקובלת אצל פוסקים ופרשנים ראשונים ואחרונים.
ב. לטעון כי דוקא החלל שנוצר בעקבות העובדה שהטקסטים הללו "מזמינים" אפשרויות פירוש שונות, הוא זה שמאוחר יותר (הן בתקופה האמוראית והן בתקופה התר-אמוראית) יגרום לחילוקי השיטות בפרשנותם של משפטי "כדשע"ב".⁷² אבל נדמה שדוקא הדרך הפרשנית המקובלת (ג) היא הפחות

70 כך בכ"י רבים ובראשונים. ראה דק"ס שם אות ב'. (ושלא כנדפד: "כדרך שהן עושין בחול", שגם תמוה, שהרי נקט ברישא "המשמר" - לשון יחיד).

71 בירושלמי מו"ק ג', ד' (פ"ב, א'): "השם שם כדרכו (= "המקבל דבר בשומא שם כדרכו דרך שומא בעלמא". קה"ע) ובלבד שלא ימוד ושלא ישקול ולא ימנה". ושם חסרה הסיומת "כדרך שהוא עושה בחול". וראה שם המשך דברי קה"ע המקשר איסור זה לקטגוריה של איסורי "עובדין דחול". וראה גם להלן עמ' 237 הע' 26.

72 בהמשך הדברים גם נראה כי ראשונים, שהבינו את פסוקית "כדשע"ב" בדרך (א) או (ב) כמשפטים שאינם כוללים סיבה,

מסתברת מבין שאר האפשרויות. וזאת מכמה טעמים:

I. על הראשון שבהם כבר הערנו לעיל: מעיון בכל שאר מקורות התנאים הכוללים את הצירוף "כדרך ש" ראינו כי לא נמצא שימוש בפסוקיות אלו כציון לסיבה, אלא כציון אופן.

II. אין במקורות התנאים, ככל הידוע לי, ציון סתמי לקטגוריה של הלכות. רק בשעה שניטש ויכוח בין התנאים על צדדי האיסור הנוגעים לפעולות אלו או אחרות ודרגת חומרתם, וישנה נפקותא הלכתית ברורה לענין הנדון, רק אז מוצאים אנו כי התנאים נזקקים לסיווג הקטגורי, המציין לאיזו קבוצת איסורים שייכת פעולה זאת. ענין זה מצריך אמנם מחקר עצמאי ומקיף שאין כאן מקומו, אך ברצוני להדגים את דברי מן הקטגוריה של איסורי ה"שבות".

אין אנו רואים ולו מקור אחד, הן במכילתא דר"י,⁷³ הן בספרא⁷⁴ הן במשנה⁷⁵ והן בתוספתא⁷⁶ המזכיר את הקטגוריה של "שבות" רק לשם ציון העובדה שדין מסויים שייך לקטגוריה של איסורים זאת. כל ההזכרות של המונח "שבות" במקורות הללו הינן אך ורק כאשר נצרך איזכור זה כדי להבדיל קטגוריה זאת לקטגוריה אחרת של איסורים או חיובים. דוגמה אחת לכך ממשנת שבת י', ו':

"הנוטל צפרניו זו בזו או בשיניו וכן שעררו וכן שפמו וכן זקנו וכן הגודלת וכן הכוחלת וכן

הפוקסת ר' אליעזר מחייב חטאת וחכמים אוסרין משום שבות".

וכל המעייין במשנת שבת יוכל להווכח: בכמה הלכות מרובות לא נזכר במסכת זו שהייבים עליהן חטאת (ורבים מהן - גם אם לא נרצה למנות את כולן - נמנות אכן בקטגוריה של איסורי השבות) ואין נזכרת בעניינן כלל העובדה הבסיסית שאיסורן הוא משום "שבות"!

משום כך תמוה ביותר יהיה, לדעתי, להניח, כי דוקא לענין הלכות אלו בתוספתא ובברייתות שבבבלי התעוררו העורכים להוסיף ציון המשייכם לקטגוריה זו של הלכות (= "עובדין דחול", כלשון חלק מן הראשונים).

III: הערנו כבר על כך שבמקבילות המשנאיות של משפטי "כדשע"ב" שבתוספתא ובברייתות שבתלמודים

חסרה באופן עקיב הפסוקית "כדשע"ב".⁷⁷

בג' דרכים ניתן להסביר תופעה זאת:

הוסברו ע"י פרשניהם כאילו נקטו גם הם בדרך הפירוש, שהפכה בשלב מסויים להיות הדומיננטית יותר = (ג).

73 ראה ר"ב קוסובסקי, אוצר לשון התנאים שם, ד', ע' "שבות" עמ' 1204.

74 ראה הנ"ל לספרא עמ' 1687, ובספרי לבמדבר ולדברים כלל לא נמצא ערך זה.

75 הנ"ל, אוצר לשון המשנה, עמ' 1204.

76 ח"י קוסובסקי, אוצר לשון התוספתא, ו', ע' "שבות", עמ' 341.

77 כך ב:א. משנה ביצה א', ח': "בורר כדרכו בחיקו בקנון ובתמחוי, אבל לא בטבלה ולא בנפה ולא בכברה", וכנגד זה התוספתא לעיל מקור 4 (ושם הבאנו את דברי ר"ה אלבק בענין זה). ב. משנה שבת כ"ג, ב': מונה אדם את אורחיו וכו' מפיו אבל לא מן הכתב", וכנגד זה התוספתא שם מקור 6. ג. משנה ביצה ה', ב': "ואלו הן משום שבות... ולא מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין", וכנגד זה התוספתא שם מקור 7. ד. משנה שבת כ"ב, א': "חבית שנשברה מצילין... ובלבד שלא יספוג", וכנגד זה הברייתא בבבלי שבת קמ"ג, ב': "תנא לא יספוג ביין ולא יטפח בשמן שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול" (אלא ששם יתכן שתוספת פסוקית הסיוס בבליית היא, ראה ע"כ להלן בעמ' 47-48). ה. משנה שם, כ"ב, ו': "סכין וממשמשין אבל לא מתעמלין" וכו', וכנגד זה הברייתא בבבלי שבת קמ"ז, ב': "ת"ר סכין וממשמשין בבני מעיים בשבת, ובלבד שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול".

1. התוספתא (או הברייתות) והמשנה משקפים נוסחאות מקוריות מקבילות.

2. עורך התוספתא (והברייתות) הוסיפם.

3. עורך המשנה השמיטם.

כל ההסברים הללו אפשריים, כמובן, אלא שלענ"ד ההנחה שבעל התוספתא (והברייתות!) הוסיפם קשה היא, ואילו ההנחה שעורך המשנה השמיטם היא המסתברת יותר. ניתן גם לאשש זאת ממסקנות מחקריו האחרונים של רש"י פרידמן, שערך לאחרונה בדיקה שיטתית של החומר המקביל במשנה ובתוספתא והעלה כי על פי רוב התוספתא היא זאת שמכילה חומר קדום, שבעל המשנה טרח אחר כך על עיבודו מתוך מגמות שונות. בין השאר הראה רש"י פרידמן כי אחת המגמות המרכזיות שעל פיה פעל עורך המשנה היתה לקצר ולהשמיט דברים מן החומר הקדום.⁷⁸

ואם אכן נכונה ההשערה שהעלינו, כי עורך המשנה השמיט סיומות אלו (= פסוקיות "כדשע"ב") מתוך מגמה לקצר בנוסח המשנה - הרי נוכל להסיק מכך, כמדומה, מסקנה זאת: עורך המשנה לא הבין פסוקיות סיום אלו על פי הדרך השנייה והשלישית דלעיל, שכן לו היה מבין כך לא היה יכול להשמיט פסוקיות אלו, שהן חיוניות - על פי הדרך השנייה והשלישית⁷⁹ - להבנת מהותו של האיסור, שכן באות הן לצמצם את תחולת האיסור ולהתירו בשינוי!

לכן, סביר יהיה לדעתנו להניח, כי עורך המשנה הבין, כדרך (א) דעיל, שפסוקיות אלו מהוות תיאור אופן נוסף במשפט, החוזר, במילים אחרות, על תיאור האופן הראשון, ומשום כך גם היה מקום להשמיט, מטעמי קיצור, סיומות אלו.

ברייתות "כדשע"ב" בתלמוד הבבלי⁸⁰

(1) שבת קמ"ג, ב':

"תנא לא יספוג ביין ולא יטפח בשמן שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול".

כבר בברייתא ראשונה זאת נוכל לשים לב לחידוש שבצורה התחבירית שבה מנוסח משפט זה.

עד עתה הכרנו שתי צורות תחביריות בהן הופיעו במשפט פסוקיות "כדשע"ב":

(I) "... (1) לא (יעשה פעולה פלונית) כדשע"ב" (כך בברייתות שבתוספתא הנ"ל ברוב המקורות).

(II) "(יעשה אדם פעולה פלונית) ובלבד שלא (יעשה פעולה זאת) כדשע"ב". כך למשל בתוספתא מקור

(3): "...מביא תבן בקופה ומרדיד ובלבד שלא ירדה בידו ובקופה כדשע"ב".⁸¹

78 דברים אלו מסר לי בטובו פרופ' פרידמן בעל פה. סיכום דברים ראשון של מחקר חשוב זה יוכל הקורא למצוא בספר היובל לכבוד רי"ד גילת העומד לראות אור בקרוב.

79 אלא אם כן הבין משפטים אלו כמשפטי אופן מאובנים, דבר שלא נראה לנו סביר כשאנו בודקים את המקבילות הנ"ל שבתוספתא. וראה על כך להלן בעמ' 56-57.

80 כל המקורות הנוגעים לענייננו בתלמוד הירושלמי נראים כאמוראיים, וידונו להלן בפרק המוקדש למשפטי "כדשע"ב" בספרות האמוראית.

81 שלא כנוסח כי"ע.

שתי צורות תחביריות אלו אינן מחייבות לפרש את הסימות "כדשע"ב" כפסוקיות אופן הרומזות לסיבה ויכלנו לפרשן גם כחסרות רמז לסיבה כדרך (א) או (ב). אולם לפנינו צורה שלישית שבכמותה לא פגשנו עד עתה:

(III): "לא (יעשה אדם פעולה פלונית) שלא יעשה כדשע"ב". כאן מילית הזיקה ש היא כמו "כדי ש", ותפקידה במשפט ברור: להפוך את הסימות "לא יעשה כדשע"ב" לפסוקית סיבה מובהקת (הכוללת רק במרומז גם תיאור אופן).

בעובדה זאת כשלעצמה יש כדי להעיד לא רק על שינוי תחבירי - צורני מן הברייתות שבתוספתא, אלא גם על שינוי תוכני.

למוסר ברייתא בבליית זאת היתה ברורה גם הסיבה לאיסור לספוג בין ולטפח בשמן: "שלא יעשה כדשע"ב".⁸²

ברייתא זאת מובאת בבבלי שם בקשר עם דברי המשנה (ריש פכ"ב): "חבית שנשברה מצילין הימנה מזון שלש סעודות, ואומר לאחרים בואו והצילו לכם ובלבד שלא יספוג"⁸³ וכו'. ולפי זה באה הברייתא להסביר מהו ספוג זה שנאסר ומדוע, ופירוטה: ספוג בין וטיפוח בשמן הם שנאסרו, והטעם לכך: כדי "שלא יעשה כדשע"ב".⁸⁴

82 אפשר ששינויים תחביריים קטנים, מעין זה שאנו מצביעים עליו כאן אינם מעידים דווקא על נוסח תנאי קדום נוסף. שינויים כאלו יכלו להגרר אל תוך הטקסט עצמו גם באופן שאינו מודע לגמרי במעבר מא"י לבבל, ובבבל עצמה בעת שהועברה הברייתא מחכם אחד למשנהו, בעקבות הפרשנות שניתנה ע"י מעבירי הברייתא. וראה על כגון דא דברי ר"ד בויאריק, מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, י"א-י"ב, תשמ"ט-תש"ן, עמ' 9.

אשר לאמינות הנוסח של ברייתות "תנא", ראה רש"ג, באגרתו, מהד"ר לוי (עמ' 39, 41, 46) ובתשובה (תשה"ג הרכבי, סימן ר"ח), ור"ח אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 48, ועי' גם אלבק שם, בעמ' 31, הע' 34.

וראה עוד בענין זה דבריו של מ' מורשת בספר זכרון לילון, ר"ג, תשל"ד, עמ' 275-314; הנ"ל, ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, כרך א', ר"ג, תשל"ב, עמ' 117-162; הנ"ל, ערכי המילון, ב', ר"ג, תשל"ד, עמ' 73-31.

83 יש כאן ארבע נוסחאות שונות (עי' גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, עמ' 364): יספוג, יספג, יספיג, יסתפג, ועי' בהע' הבאה.

84 אשר ליחס שבין ברייתא זאת לאיסור הסיפוג שבמשנה, ולשאלה אם ברייתא זאת באה לבאר באיזו צורה נאסר ספוג זה ומדוע, או שמא ברייתא זאת באה בגמרא כתוספת לנאמר במשנה, ראה שם רש"י ד"ה "ובלבד" (על המשנה) שביאר טעם האיסור לספוג "שלא ישם ספוג במקום היין לחזור ולהטיפו בכלי גזירה שמא יסחוט", ובד"ה "ויטפח" על הברייתא כתב: "מכניס בו כפו והשמן נדבק בה ומקנחו בשפת הכלי, ואסרוה משום עובדין דחול". כלומר, לדעת רש"י הברייתא דילן אינה עוסקת במקרה שבו עוסקת המשנה. המשנה מדברת בספיגה בספוג, והברייתא באיסוף בכפו שאין בו חשש מלאכה (שמא יסחוט) אבל יש בו משום "עובדין דחול" (= פעילות סקולארית).

אבל בתוס' שם על המשנה, בד"ה חבית: "ובלבד שלא יספוג - אפילו יש לו עור בית אחיזה דליכא חשש סחיטה אסור כדמפרש בגמ' שלא יעשה כדרך שעושה בחול". הוה אומר: לדעת בעלי התוס' המשנה והברייתא דילן עוסקות שתיהן באיסורי "עובדין דחול".

וכפי שהבנו חילוק זה בין רש"י לתוס' מצאנו במהרש"ל שם ב"חכמת שלמה" שהעיר כי "...לפירש"י קאי אולא יטפח בשמן" וכו'. כלומר, לדעתו רק על הברייתא אמר רש"י כי איסור הטיפוח משום "עובדין דחול". ברם הרש"ש שם מעיר כי "מש"כ בזה המהרש"ל לפרש"י אינו מוכרח, דלעיל בר"פ תולין דמשמע דאיסור תליה הוא משום אהל ארעי, ואפ"ה (= ואפילו הכי) אמר שם הש"ס אה"ז שלא יעשה כדש"ע בחול". אבל אין לקבל הערה זאת, שכן שיטת רש"י בריש תולין (שבת, קל"ז, ב') היא שאין בדברי אב"י רמז לחשש עשיית אהל, אלא אך ורק לקטגורית "עובדין דחול". ראה מ"ש בזה ר"ב רקובר ור"מ גרינברג, ברכת אליהו, ירושלים, תשמ"ה, עמ' קמ"ו בסוף הע' 5. וראה עוד מ"ש בעמ' 71 הע' 7.

וכנראה יסוד המחלוקת נעוץ בשאלה הלשונית אם הפועל "ספג" סובל גם פירוש של איסוף בכף היד (= טיפוח). רש"י שכנראה סבור כך, מנצל שתי אפשרויות אלו, ומפרש (כפי הנראה מקיצור דבריו) שהמשנה מדברת בספיגת היין והשמן ע"י

(2) שם, שם:

"ת"ר נתפזרו לו פירות בחצר⁸⁵ מלקט על יד על יד ואוכל, אבל לא לתוך הסל ולא לתוך

הקופה שלא יעשה כדשהע"ב".

בברייתא זאת אנו פוגשים שוב את הצורה התחבירית החדשה (= III), וגם כאן תפקיד הסיומת "שלא יעשה כדשהע"ב" הוא לנמק מדוע אסורה פעולת האיסוף לסל ולקופה בשבת.

ברייתא זאת קרובה מאוד לנוסח התוספתא שבת, ט"ז, (י"ז), ט"ו,⁸⁶ ובנספח (בעמ' 224-228) נציג השוואה מדוקדקת של נוסחאות תוספתא זו ומקבילותיה. מן הברור הנערך שם נציג כאן רק את המסקנות העיקריות הנוגעות לדיון כאן.

הדמיון הרב בין המקבילות (עי"ש בטבלה) מוכיח שהברייתא שלנו הינה קטע חלקי מן הברייתא המקורית שבדומה לה נמצא בנוסח התוספתא שלפנינו. עיסוקה של ברייתא זאת אינו באיסורים הקשורים ל"דרך חול", אלא באיסורי הברירה. כך עולה מן הסיפא של הברייתא בתוספתא, ש"אם ליקט מתוכן עפר וצורות ה"ז חייב", והרי שמדובר כאן על מלאכה גמורה.

בגלגולה הבבלי עברו, איפוא, על הברייתא שלנו, לפי מה שאנו משערים, כמה שינויים:

(א) הברייתא המקורית שעסקה בענייני ברירה (כזו שבתוספתא) נגזרה, ושני חלקיה הפכו לשתי ברייתות נפרדות.

(ב) חלקה השני של הברייתא ("היו לפנינו מיני אוכלין" וכו') נותר קשור למלאכת בורר (עי' בסוגיה בבבלי שבת ע"ד, א').

(ג) מאחר וחלקה הראשון של הברייתא התקבל בבבל כברייתא העומדת בפני עצמה, התפרשה ברייתא זאת כאיסור מאיסורי "דרך חול" (שהיתה כבר לקטגוריה ידועה אצל חלק מן האמוראים),⁸⁷ ונוספה לברייתא זאת פסוקית הסיבה "שלא יעשה כדשהע"ב"⁸⁸ מאחר שכעת, כברייתא בפני עצמה, לא היה ברור

ספוג, ומשום כך יפרש במשנה שהחשש הוא "שמה יסחוט", ובברייתא יפרש "יספוג ביין" כאיסוף ביד, כיון שהוא מפרש כי הברייתא עוסקת באיסור שונה מזה שבמשנה - באיסורי "דרך חול".

ולשון הר"ח שם: "תנא לא יספוג ביין בכפיו ולא יטפח בשמן ביד כדרך שהוא עושה בחול". גם מדבריו נראה כי הסיפוג נעשה בכפיו כרש"י. (אמנם אלבק בהשלמות למשנת שבת כ"ב, א' תולה פירוש כזה בנוסח "יספג" - ובניגוד ל"יספוג" - אבל אנו רואים כי גם הר"ח גורס "יספוג" בכל זאת פירש "בכפיו"). אלא שלתוס' סיפוג הוא זוקא בספוג ובדומה לו, אבל לא ביד, לכן פירשו כי הסיפוג שבברייתא הוא הסיפוג שבמשנה, ובשניהם מדובר בספוג שאין לו בית אחיזה, ומשום כך אין בו חשש שמא יסחוט אלא - כפי שמפרשת הברייתא - איסור משום "דרך חול".

ואם נלך בדרך שהתנו בעלי התוס', שמיאנו לקבל את הפועל "ספג" במקום "טפח", ולכאורה בצדק (גם המשנה בפרה י"ב, ב' שציין לה אלבק שם אינה משתמשת בפועל "ספג" לענין טפוח ביד אלא על סיפוק באזוב, שכנראה, ככל צמח, יש לו כושר ספיגה מסוים), ואם, כמו כן, לא נרצה לקבל את האוקימתא (הנראית דחוקה) של בעלי התוס' כי מדובר כאן דוקא בספוג שאין לו בית אחיזה, הרי יהיה עלינו לומר כי משנתנו - לדעת הסוגיה השונה את הברייתא כפירוש לה - סבורה כי איסור הסיפוג ואיסור הטפוח חד הם, ומשום "דרך חול".

85 בכת"י יש: "נתפזרו פירותיו בחצר", או "פירות בחצירו" עי' דק"ס שם אות א', אך אין נפ"מ בזה לענייננו.

86 דאה עמ' 226.

87 דאה עמ' 56-67.

88 אפשר גם שהמילים "אבל לא לתוך הסל ולא לתוך הקופה" - אף הם תוספת הסבר, הבאה להגדיר במדויק מה הופך את איסוף הפירות לאיסור משום "דרך חול".

מאיזה טעם נאסרה פעולת ליקוט הפירות.

(3) שם, קמ"ז, ב':

"ת"ר סכין וממששין⁸⁹ בבני מעיים⁹⁰ בשבת, ובלבד שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול".

קודם שנדון בברייתא זאת, נציג את מקבילותיה:

(I) משנה שם, כ"ב, ו': סכין וממששין,⁹¹ אבל לא מתעמלין ולא מתגרדין וכו'.
(II) תוספתא, שם, ג', (ד'), ו': "סכין כל מיני סכות, אבל אין⁹² מששין⁹³ את המעיין ואין חונקין⁹⁴ בשבת".
(III) ברייתא, בבלי, סנהדרין, ק"א, א': ת"ר סכין וממששין בבני מעים בשבת, ולוחשין לחישת נחשים ועקרבים בשבת, ומעבירין כלי על גב העין בשבת".
(IV) ירושלמי, שבת י"ד, ג' (י"ד, ג'): "לוחשין⁹⁵ לעין⁹⁶ ולמעיים ולנחשים ולעקרבים ומעבירין על העין בשבת. מעשה בי ר"ע שאחזתו העין והעבירו עליו כלים בשבת" וכו'.
הברייתא דילן מובאת בבבלי שם על המשנה (= I), ונראה מאופן הבאתה כי התלמוד רוצה ללמוד ממנה תוספת ביאור למשנתנו.

אך העיון בצורות השונות של הלכה זאת מלמד על מבוכה מסוימת. מחד אנו מוצאים איסור מוחלט על משמוש בשבת (= II), ומאידך אנו למדים מן המשנה (= I) היתר מוחלט. ושמה הברייתא דילן היא הסכם של פשרה בין המתירים לחלוטין והאוסרים לחלוטין. הברייתא דילן מתירה זאת, אך מגבילה את

89 י"ג: "ומשתשין", עי' דק"ס שם אות כ'.

90 יש שאין גורסים "בבני מעיים", עי' דק"ס שם, ועי' א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, עמ' 376.

91 בנוסחאות עיקריות: "ומתששין", עי' גולדברג שם. כך גם היתה גירסת הרמב"ם ובפיה"מ שבת, כ"ב, ו' הוא מפרש מילה זאת מלשון משיה = משיכה וגרידה. זרבינו פרחיה (פירוש רבינו פרחיה למסכת שבת, מהד' ר"א שושנה ורב"ח הירשפלד, ירושלים-קליבלנד, תשמ"ח, עמ' 278, ד"ה סכין) מפרש זאת מלשון מישוש - "אולי ימושני אבי" (בראשית כ"ז, ב'). [אשר לנוסחאות בהן מופיעה גם במשנה התוספת "בבני מעים" עי' גולדברג שם].

92 בכת"י לונדון: "אבל ממשחין את העין". אבל כבר העיר בתוכ"פ שם, בעמ' 47, כי לפ"ז הקריאה בברייתא כולה מגומגמת, ורוב הנוסחאות יעידו שכאן תיקון הבא להשוות תוספתא זאת עם המשנה.

93 כאן ברוב הגרסאות (בוריאציות שונות, עי' תוספתא שם, מהד' ליברמן עמ' 12): "מושחין". בגרסה זאת תומך

B. Cohen, *Mishnah and Tosefta, a comparative study Part I - shbbat*, New-York, 1935.

בעמ' 84 הע' 9. ולפ"ז אוסרת התוספתא למשוח = לסוך את המעינים, אבל מתירה סיכות אחרות. אבל ר"ש ליברמן שם בבאור הקצר מעדיף לגרוס "אין ממשין", ומסביר: "כלומר אין גוררים ומושכים, אין מעמלין" וכו'. ולפ"ז המדובר בקשר עם המעינים הוא על פעולה שונה מסיכה. כך גם עולה מן המשנה (= I) בה נזכרות שתיהן כפעולות שונות: סיכה ומשמוש.

94 ליברמן בבאור הקצר שם: "כלומר, אין מלפפין את הכרס בהידוק ובדוחק". ומדובר, אם כן, בכל העניינים הנזכרים כאן, לפי זה, על פעולות דפואיות, ועי' גם דבריו בתוכ"פ שם.

95 הוספתי מקור זה כאן משום שנראה די ברור כי הוא בן זוגו של מקור III. אלא שאיני יודע אם בירושלמי נשמטה הרישא "סכין וממששין בבני מעים בשבת", או שבבבלי נוספה רישא זאת (או שמה, בכל זאת, מקורות שונים הם?).

בברייתא בירושלמי אנו מבחינים בקשר הקיים בין ריפוי ע"י סיכה ומשמוש ובין ריפוי באמצעים מיסטיים. ועי' גם בבבלי סנהדרין שם "ת"ד שרי שמן" וכו' ו"יפה עינים" על הברייתא דילן והירושלמי כפשוטו עמ' 183. על הנושא בכללו ראה י' בזק, למעלה מן החושים, ת"א, 1968, עמ' 77-81, ובמקורות שצויין להם, והערותו החשובה של ר"ש ליברמן, שהובאה ע"י ר"ד בויאריין (נ"ל עמ' 40 הע' 42) עמ' 185 הע' 77.

96 על פי דברי התשב"ץ קטן סימן מ"ה: "ובירושלמי יש לוחשין לעקרבים ותולעים שבמעיים בשבת" מציע ר"ש ליברמן בירוכ"פ עמ' 184 לגרוס כאן: [לתון]לעין. ועי"ש בדבריו.

ההיתר אך ורק למשמוש בשינוי.⁹⁷ על הברייתא דילן נמסרה בבבלי שם מחלוקת "היכי עביד". לר' חמא בר חנינא סך ואח"כ ממשמש, ולר' יוחנן סך וממשמש בבת אחת.⁹⁸ ממחלוקת זאת נוכל להסיק על אופי הבנתם את הסיימת שבברייתא, לפחות דבר אחד: הפסוקית "כדשע"ב" אף אם התפרשה להם כפסוקית אופן הכוללת סיבה - הרי לא הפכה עדיין בלשונם לביטוי מאובן⁹⁹ אלא הכילה בתוכה גם היתר מרומז לעשיית פעולה זאת בשינוי מדרך חול. רק הבנה כזאת יכולה היתה לגרום לאמוראים אלו להתיר ביצוע פעולות אלו בשינוי.¹⁰⁰

97 אמנם יש להדגיש כי מלשון הברייתא עצמה אין הכרע אם מדובר בפסוקית אופן הכוללת סיבה או לא.
98 ברור כי מדובר כאן על שינוי מן הדרך שבה נהוג היה לעשות פעולות אלו בימי חול, אך המציאות אליה מתייחסים אמוראים אלו אינה ברורה. מרש"י נראה כי ר' יוחנן חלוק היה על ר' חמא בר חנינא בשאלה כיצד נוהגים לעשות פעולות אלו בימי חול. לר' יוחנן סכים ואח"כ ממשמשים, וכדי לשנות מנהוג זה בשבת יש לסוך ולמשמש בבת אחת. ולעומת זה לר' חמא בר חנינא הסך ואח"כ ממשמש - הרי זקא הוא זה שמשנה מן הדרך הרגילה בחול. אלא שקשה להבין זאת כמחלוקת הנוגעת למציאות הנהוגת, וכי לא ידעו אמוראים אלו כיצד הוא הנוהג המקובל בזמנם? ושמה נוכל לומר כי משתקפים במחלוקת זאת נוהגים שונים של סיכה ומשמוש. אך קירבת המקום והזמן מקשה על כך לכאורה. ר' חמא בר חנינא חי כנראה דור אחד לאחר ר' יוחנן, עי' אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 237, המשייכו לדור השלישי (והקביעה באנציקלופדיה לחכמי התלמוד והגאונים בעריכת מ' מרגליות ח"ב עמ' 319 שר' חמא בר חנינא היה חבירו של ר' יוחנן, המסתמכת על סוגייתנו כאן אין בה כמובן הכרה, שכן יתכן שבשלב העריכה צורפו כאן מסורות א"י מזמנים שונים. וכן יש להעיר לגבי "חברותו" עם ריש לקיש (שם) והיה בן העיר ציפורי (עי' אלבק שם) וישיבת ר' יוחנן הלא היתה בטבריה וקרבת המקום בין ציפורי לטבריה היתה מלווה בקשר תחבורתי קבוע, ראה, למשל, ירושלמי יומא פ"ו (מ"ג, ע"ד): "כאנש דסלק מטבריא לציפורי עד דהוא בטיבריא אמרין בציפורין הוא יתיב" (וראה פרקי מבוא לספרות התלמוד, רע"צ מלמד, ירושלים, תשל"ג, עמ' 504-505). וראה עוד ד"א גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, עמ' 376 (וכן מ"ש ר"ש ליברמן על הסיכה במבואו ל"הירושלמי כפשוטו" עמ' י"ג-א).

99 כפי שנציג בהמשך הדיון. ראה ע"כ להלן עמ' 56-57.

100 ניתן היה להשיב על דברי אלה בטענה שאין כל הכרח שלפני ר"י ור' חמא בר חנינא היתה הברייתא בצורתה כפי שהיא לפנינו בבבלי, ומעשה צירופם של דברי אמוראים אלו לברייתא דילן הוא מעשה ידי העורך בסוגיה זאת. אבל זמני כי אף אם לא היה נוסח הברייתא שלפני אמוראים אלו בדיוק כנוסח ברייתא זאת שלפנינו, סביר יהיה להניח שהסיפא "כדשע"ב" היתה גם בברייתא שלפניהם, שכן כך יוצא מדבריהם, המלמדים כיצד לעשות פעולות אלו בשינוי (= מן הדרך בה הן נעשות בחול).